

Σχέσεις γονέων και παιδιών στην Ελλάδα του 21ου αιώνα

Γιώργος Πιπερόπουλος

Δρ Κοινωνιολογίας – Ψυχολογίας
Καθηγητής Επικοινωνίας του Πανεπιστημίου Μακεδονίας

Ίσως δεν υπάρχει σύγχρονος γονιός, πατέρα ή μητέρα, που σε κάποια στιγμή έντονης απογοήτευσης, θυμού και συνειδητοποίησης βιωματικών του συμπλεγμάτων να μην αναστέναξε ή να αναφώνησε «...έ, όχι, όταν εγώ ήμουνα παιδί αλλιώς μας μεγάλωναν...». Και αντίστροφα, ίσως δεν υπάρχει έφηβος, αγόρι ή κορίτσι, που να μην εκφράσει κάπου-κάπου το παράπονο ότι οι γονείς του δείχνουν «...παλαιομοδίτικες αντιλήψεις και φορτικές ή καταπιεστικές τάσεις...».

Σίγουρα οι παραπάνω διαπιστώσεις μπορούν να συνοψισθούν στη διαιωνιζόμενη έννοια «του χάσματος των γενεών», αλλά ίσως αξίζει τον κόπο να θυμηθούμε εκείνη την κινέζικη κατάρα που με μορφή «ευχής» θέλει τους εχθρούς μας «...να ζήσουνε σε...ενδιαφέρουσες εποχές!», και αυτό γιατί όπως διαπιστώνει εύκολα ο καθένας και η καθεμιά μας εδώ στην πατρίδα μας ζούμε εμείς οι Νεοέλληνες σε, κοινωνικοψυχολογικά τουλάχιστον, πολύ «ενδιαφέρουσες εποχές...».

Δεν χρειάζεται να είναι κανείς εξειδικευμένος επιστήμονας της συμπεριφοράς για να διαπιστώσει ότι τόσο οι δομές προσωπικότητας και του χαρακτήρα του σύγχρονου Έλληνα γονέα όσο και το ευρύτατο φάσμα των κοινωνικών του ρόλων έχουν μετουσιωθεί σημαντικά μέσα στις τελευταίες τέσσερις μεταπολεμικές δεκαετίες και οι διαδικασίες μεταλλαγής έχουν επιταχυνθεί στις τελευταίες δύο δεκαετίες. Μιλάμε, δηλαδή, για το ίδιο χρονικό διάστημα κατά το οποίο και το ίδιο το ελληνικό ψυχοκοινωνικό σύστημα μετουσιώθηκε από έντονα αγροτικό σε ιδιόμορφα αστικοβιομηχανικό.

Ένας συγκεκριμένος τομέας του κοινωνικού μας συστήματος με ευδιάκριτες τις επι-

πτώσεις της ραγδαίας κοινωνικής αλλαγής που γνώρισε η Ελλάδα στα τελευταία χρόνια είναι η δομή της οικογένειας και ο θεσμός του γάμου καθώς και οι συναφείς ρόλοι του πατέρα και της μητέρας, του παππού και της γιαγιάς και συνάμα οι σχέσεις ανάμεσα σε γονείς και παιδιά.

Στο μέτρο που μας λείπουν οι συγκεκριμένες μελέτες διερεύνησης και συγκριτικής αξιολόγησης τόσο των γονεϊκών ρόλων όσο και των σχέσεων ανάμεσα σε γονείς και παιδιά του «χθες» με τα αντίστοιχα δεδομένα του «σήμερα» αναγκαζόμαστε να κάνουμε τις διαπιστώσεις μας εμπρεσσιονιστικά, στηριζόμενοι περισσότερο στις μεθόδους της συμμετοχικής παρατήρησης και των δεδομένων της καθημερινής κλινικής μας εμπειρίας και λιγότερο σε βιβλιογραφικά δεδομένα.

Για τον επιστήμονα της συμπεριφοράς, τον ψυχολόγο ή τον κοινωνιολόγο, αλλά και για την ευρύτερη κοινή γνώμη υπάρχουν μερικά το ίδιο βασανιστικά και ίσως αναπάντητα σε ικανοποιητικό βαθμό ερωτήματα του τύπου «οι αλλαγές στη δομή προσωπικότητας και του χαρακτήρα του σύγχρονου Έλληνα γονέα τείνουν να παράγουν διαφορετικά παιδιά»; ή ακόμη «που οφείλονται οι αλλαγές που σημειώνονται στους ρόλους των σύγχρονων γονιών»; και τελικά «σε ποιους καθοριστικούς τομείς επικεντρώνεται η διαφορά των σχέσεων ανάμεσα σε γονείς και παιδιά του σήμερα σε σύγκριση με τα αντίστοιχα του χθες;».

Οι προσπάθειες απάντησης των παραπάνω ερωτημάτων ομαδοποιούνται στον μεν κοινωνιολογικό προβληματισμό σε θέματα αλληλεξάρτησης δομών και υποδομών του κοινωνικού συστήματος και διαδικασιών κοινωνικο-

ποίησης κάτω από το πρίσμα της ραγδαίας κοινωνικής αλλαγής, στον δε ψυχολογικό προβληματισμό σε θέματα διαμόρφωσης του συστήματος προσωπικότητας και της συμπεριφοράς του ατόμου και της ομάδας.

Σε ένα συγκερασμό κοινωνικοψυχολογικής θεώρησης της τρέχουσας πραγματικότητας, μπορούμε να πούμε ότι οι σχέσεις γονέων παιδιών στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία επηρεάστηκαν, δομολειτουργικά, και διαμορφώθηκαν από τη «γερμανική εμπειρία» και από την ταχύρρυθμη προσπάθεια αστικοβιομηχανικής ανάπτυξης της κοινωνίας μας μέσα στα τελευταία τριάντα ή σαράντα χρόνια.

Ας δούμε όμως τα δεδομένα κάπως πιο αναλυτικά.

Οι κρίσιμες δεκαετίες

Σύμφωνα με τα δεδομένα των κοινωνικών επιστημών, όλα τα κοινωνικά συστήματα, με ευνόητες εξαιρέσεις, υπόκεινται στις δυναμικές διεργασίες της αέναης κοινωνικής αλλαγής, ενώ μερικά υφίστανται και τις καταλυτικές διεργασίες της χαρακτηριζόμενης ως «ραγδαίας» κοινωνικής αλλαγής.

Είναι αξιοπαρατήρητο το γεγονός ότι το ελλαδικό κοινωνικό σύστημα έχει υποστεί, μέσα στη διάρκεια του 20ού αιώνα, τρεις φορές, κατά τη δική μου τουλάχιστον γνώμη, τις επιπτώσεις της ραγδαίας κοινωνικής αλλαγής.

Την πρώτη φορά αυτό συνέβη στη δεκαετία ανάμεσα στο 1912 και το 1922 ξεκινώντας με τους νικηφόρους βαλκανικούς αγώνες και τελιώνοντας με τη Μικρασιατική Καταστροφή. Έτσι, ενώ το 1907 η Ελλάδα μας είχε 2.631.952 κατοίκους και εκάλυπτε μια γεωγραφική έκταση 63.211 τετραγωνικών χιλιομέτρων, το 1923 βρέθηκε να καλύπτει έκταση περί! 27.000 τετραγωνικών χιλιομέτρων και να έχει πληθυσμό 6.010.000 κατοίκων. Αυτή η επώδυνη διόγκωση της κοινωνικοδημογραφικής οντότητας του κοινωνικού μας συστήματος δεν επηρέασε σημαντικά τη δομή της οικογένειας, ούτε και τις σχέσεις ανάμεσα σε γονείς και παιδιά καθώς η ελληνική κοινωνία συνέχισε να παραμένει στον οικονομικό της χαρακτήρα γεωργοκτηνοτροφική και το σύμβολο του «πατέρα-αρχηγού» παρέμεινε ασάλευτα ανηπερέαστο.

Τη δεύτερη φορά στη δεκαετία του 1940 που ξεκίνησε με το έπος της 28ης Οκτωβρίου του ίδιου έτους και τα γεγονότα της ναζιστικής κατοχής της χώρας μας από Γερμανούς και Ιταλούς και συνεχίστηκε με τον αδελφοκτόνο εμφύλιο πόλεμο. Πέρα από τις γνωστές κοινωνικο-ψυχο-πολιτικές και οικονομικές επιπτώσεις αυτής της δεκαετίας στη ζωή ατόμων και ομάδων Ελλήνων, ίσως το σημαντικότερο ψυχοκοινωνικό χαρακτηριστικό με ιδιόμορφες προεκτάσεις στη δομή της οικογένειας και τις σχέσεις ανάμεσα σε γονείς και παιδιά να ήταν η τεκμηριωμένη διόγκωση της τάσης ΑΣΤΥΦΙΛΙΑΣ του λαού μας.

Την τρίτη φορά στη δεκαετία ανάμεσα στο 1958 και 1968, όταν περισσότεροι από 600.000 Έλληνες και Ελληνίδες μετανάστευσαν σε χώρες της Δυτικής Ευρώπης, ιδιαίτερα στη Δυτική Γερμανία, ενώ ταυτόχρονα ξεκίνησε και η εντατική αστικοβιομηχανία του ελληνικού κοινωνικο-οικονομικού συστήματος με την αθρόα εγκατάσταση και λειτουργία ξένων πολυεθνικών επιχειρήσεων και βιομηχανιών στον ελλαδικό χώρο. Παράλληλα παρατηρήθηκε και μια διεύρυνση των δραστηριοτήτων εντόπιων επιχειρήσεων και βιοτεχνιών-βιομηχανιών.

Οι πρώτες δύο «κρίσιμες δεκαετίες» δεν μοιάζει να επηρέασαν τη δομή της ελληνικής οικογένειας που συνέχισε να παραμένει «εκτεταμένη» όπου κάτω από την ίδια στέγη ή σε άμεση γειτνίαση συμβιώνουν τρεις ή περισσότερες γενιές συγγενών με σχέση αίματος.

Στην τρίτη, όμως, περίπτωση της «γερμανικής εμπειρίας» και της ραγδαίας αστικοβιομηχανίας της χώρας μας συντελέστηκε η μετουσίωση της «εκτεταμένης» οικογένειας σε «πυρηνική» οικογένεια όπου συμβιώνουν μόνο γονείς και παιδιά, ανατράπηκε το σύμβολο του «πατέρα-αρχηγού», καθώς η πραγματικότητα απαιτεί πλέον ισοτιμία και δημοκρατική διακυβέρνηση της οικογένειας και άρχισε και η μεταλλαγή των γονεϊκών ρόλων τόσο στις μεταξύ τους σχέσεις όσο και στις σχέσεις τους με τα παιδιά τους.

Η εδραίωση της «πυρηνικής» οικογένειας είναι απαραίτητη όπως γνωρίζουμε για να εξυπηρετηθούν οι στόχοι της ραγδαίας αστικοβιομηχανίας ενός αγροτικού κοινωνικού

συστήματος, ενώ ταυτόχρονα η μετανάστευση των γονέων στη Δυτική Γερμανία είχε ως αποτέλεσμα να διακοπεί ο ρόλος της κοινωνικοποίησης των παιδιών από τους γονείς και να ανατεθεί η φροντίδα τους σε παππούδες, γιαγιάδες, θείους και θείες που δεν συμμετείχαν στο μεταναστευτικό κύμα. Αλλά και για εκείνους τους γονείς οι οποίοι πήραν τα παιδιά τους από την αρχή ή κάποια στιγμή αργότερα μαζί τους στη Γερμανία τα δεδομένα και οι πραγματικότητες εκείνου του κοινωνικού συστήματος υπήρξαν καθοριστικές και συνάμα καταλυτικές για τους ίδιους και τα παιδιά τους.

Οι διαδικασίες κοινωνικοποίησης

Θεωρητικά η σχέση ανάμεσα στη δομή του κοινωνικού συστήματος και τις διαδικασίες της κοινωνικοποίησης των παιδιών μπορεί να πάρει δύο διαφορετικές μορφές.

Η μία μορφή θεωρεί ότι η κοινωνικοποίηση όπως και η προσωπικότητα και ο χαρακτήρας του ατόμου καθορίζονται ΑΠΑΓΩΓΙΚΑ από τις δομές του ευρύτερου κοινωνικού συστήματος και έτσι, όταν αλλάζουν αυτές οι δομές, τότε αλλάζουν ταυτόχρονα και οι διαδικασίες όπως και οι στόχοι της κοινωνικοποίησης των παιδιών μας.

Εφόσον, λοιπόν, σε ένα κοινωνικό σύστημα η έμφαση της μελλοντικής επαγγελματικής αποκατάστασης των παιδιών μας τοποθετείται στα ελεύθερα επαγγέλματα και τις επιχειρηματικές δραστηριότητες, τότε η κοινωνικοποίηση στοχεύει στη δημιουργία ατόμων με χαρακτηριστικά προσωπικότητας και χαρακτήρα όπως την ΑΥΤΟΔΙΑΧΕΙΡΗΣΗ, την ΑΥΤΟΓΝΩΣΙΑ, την ΑΥΤΟΠΕΠΟΙΘΗΣΗ, την ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ και το ΡΙΨΟΚΙΝΔΥΝΟ ΠΝΕΥΜΑ.

Αντίθετα, όταν το κοινωνικό σύστημα διατηρεί ογκώδη γραφειοκρατικά σύνολα, κρατικές υπηρεσίες, μεγάλες βιομηχανικές μονάδες παραγωγής, μεγάλες αλυσίδες επιχειρήσεων, τότε οι ικανότητες στις διαπροσωπικές σχέσεις γίνονται απαραίτητες και, κατά αναλογία, η κοινωνικοποίηση των παιδιών μας προσαρμόζεται σε αυτήν την πραγματικότητα και στα συγκεκριμένα αυτά δεδομένα.

Η άλλη μορφή θεωρεί την ευρύτερη κοινωνική δομή ως προβολή, ΕΠΑΓΩΓΙΚΑ, των ατομικών αναγκών των μεμονωμένων μελών

μιας κοινωνίας πάνω στην οντότητα του ευρύτερου κοινωνικού συστήματος. Έχουμε, δηλαδή, εδώ την περίπτωση σύμφωνα με την οποία τα άτομα προβάλλουν συλλογικά στο κοινωνικό σύστημα αξίες, πεπειθήσεις και πρότυπα συναισθηματικού περιεχομένου και συμπεριφοράς που ανταποκρίνονται στις υποκειμενικές αντιλήψεις και τις δομές της προσωπικότητας και του χαρακτήρα τους. Και, όπως γνωρίζουμε, η προσωπικότητα διαμορφώνεται, κατά κύριο λόγο, μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον στο οποίο ζει και εξελίσσεται το κάθε παιδί. Έτσι, λοιπόν, εάν ένα παιδί μεγαλώσει μέσα σε μια οικογένεια όπου οι γονείς δίνουν έμφαση σε θέματα όπως την ανάπτυξη και καλλιέργεια πνεύματος συνεργατικότητας, αγάπης για τον συνάνθρωπο και στρατηγικής ομαλής συμβίωσης στις διαπροσωπικές τους σχέσεις, τότε το παιδί ως ώριμο πλέον άτομο θα προβάλει αυτές τις αξίες στις επαγγελματικές και οικονομικές του δραστηριότητες και φυσικά σε αντίθετες περιπτώσεις ενστερνισμού άλλων αξιών θα συμβεί το ακριβώς αντίστροφο.

Οι γονείς, ή γενικότερα η οικογένεια, μολοντί είναι ο πρωταρχικός φορέας στη διαδικασία της κοινωνικοποίησης δεν είναι και ο αποκλειστικός. Με την είσοδο του παιδιού στο σχολείο αρχίζει η δραστηριοποίηση του φορέα που λέγεται παιδεία στην κοινωνικοποίηση του παιδιού και, αργότερα, στην πορεία της βιο-ψυχο-κοινωνικής του εξέλιξης προστίθενται η παρέα και η κλίκα.

Φυσικά και νομοτελειακά η θρησκεία αποτελεί έναν επίσης θεμελιακό φορέα κοινωνικοποίησης κάθε ατόμου μέσα από τις πολυποίκιλες εκκλησιαστικές δραστηριότητες.

Οι γονείς σήμερα

Όπως και αν δούμε τα δεδομένα, απ' όποια σκοπιά και αν καταπιασθούμε με την πραγματικότητα, το γεγονός παραμένει αναλλοίωτο, ότι η σύγχρονη ελληνική οικογένεια είναι στην πλειοψηφία της «πυρηνική» και το βάρος της κοινωνικοποίησης των παιδιών μας «από την κούνια μέχρι και το σχολικό θρανίο» συνεχίζει να αποτελεί υπόθεση της μητέρας και του πατέρα χωρίς, όμως, ουσιαστική βοήθεια από παππούδες, γιαγιάδες, θείες και θείους.

Η δική μου πείρα και μαζί τα ευρήματα

ερευνητικών εργασιών πολλών συναδέλφων πιστοποιούν ότι οι νέοι και οι νέες που έζησαν τη «γερμανική εμπειρία» μέσα από τη μετανάστευση των γονιών τους στη Δυτική Γερμανία, αλλά και τα υπόλοιπα παιδιά που είδαν τον πατέρα και τη μητέρα τους να ενστερνίζονται το μεγάλο φάσμα των ρόλων που δημιουργήσε και αποκρυστάλλωσε η ραγδαία αστικοβιομηχάνιση της ελληνικής κοινωνίας έχουν διαμορφώσει προσωπικότητες και χαρακτηριστές που αντανακλούν αυτές ακριβώς τις μαζικές ψυχοκοινωνικές διεργασίες.

Οι σύγχρονοι Έλληνες γονείς φαίνεται να επικεντρώνουν τις μεθόδους διαπαιδαγώγησης και κοινωνικοποίησης των παιδιών τους περισσότερο σε ψυχολογικές μεθόδους και στρατηγικές και λιγότερο σε μεθόδους άσκησης σωματικής βίας με ξυλοδαρμούς ή χαστούκια. Συγκεκριμένα οι σημερινοί γονείς και επιθυμούν και αναπτύσσουν διάλογο με τα παιδιά τους, τα επιτρέπουν να εκφραστούν και περισσότερο και πιο ελεύθερα, δείχνουν κατανόηση, στοργή, αγάπη και φροντίδα, ασχολούνται με επιμέλεια (καμιά φορά και με...καταναγκασμό) με την πρόοδο των παιδιών τους στο σχολείο και δείχνουν ιδιαίτερη έμφαση σε εξωσχολικές επιμορφωτικές ή ψυχαγωγικές δραστηριότητες (σπουδή ξένης γλώσσας, μπαλέτο, μουσικό όργανο, κυριακάτικες έξοδοι). Μέσα από τέτοιου είδους δραστηριότητες δημιουργούνται οι ευκαιρίες για να εκφραστούν στα παιδιά παραστατικά οι ισότιμοι γονεϊκοί ρόλοι και μπορεί να αναπτυχθούν πιο αυθεντικές ψυχοκοινωνικές σχέσεις ανάμεσα σε γονείς και παιδιά.

Η διαμόρφωση, ο σχηματισμός επιθυμητής συμπεριφοράς και η γενικότερη διαπαιδαγώγηση των παιδιών ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά το θέμα της «τιμωρίας» παίρνει σαφή ψυχολογικό χαρακτήρα καθώς επικεντρώνεται σε απειλές συναισθηματικού περιεχομένου και διέγερση ενοχών του τύπου «..θα σταματήσω να σε αγαπάω...» ή πάλι «...έτσι που φέρνεσαι δείχνεις ότι δεν με αγαπάς...» ή «...εάν συνεχίσει το ίδιο τραγούδι σταματάμε τον διάλογο...» και τελικά «η συμπεριφορά σου με πληγώνει βαθιά...».

Βέβαια μέσα από ψυχολογικά «παιχνίδια» διαμόρφωσης της συμπεριφοράς όπως τα παραπάνω, υπάρχει πάντοτε ο κίνδυνος να ξεφύγουν οι γονείς από κάποια ασφαλή όρια με αποτέλεσμα να δημιουργήσουν μια σωρεία συμπλεγμάτων και ενοχών στα παιδιά τους στη διάρκεια της μετέπειτα ζωής τους.

Στον 21ο αιώνα

Οι προοπτικές που διανοίγονται για εμάς τους Έλληνες και για το κοινωνικό μας σύστημα μέσα στην ολοκληρωμένη Ευρωπαϊκή Κοινότητα είναι σαφώς και αναμφίβολα και θετικές και συναρπαστικές. Αντιστρέφοντας, όμως, την αρχαϊκή μας ρήση που θεωρεί ότι «ουδέν κακόν αμιγές καλού» θα μπορούσαμε να πούμε ότι μέσα στη σωρεία των θετικών προοπτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης του 21ου αιώνα βρίσκονται και μια σειρά από προκλήσεις που θα μπορούσαν να μετουσιωθούν σε κινδύνους και σε αρνητικές καταστάσεις εφόσον δεν φροντίσουμε —όπως θα έκαναν «των φρονίμων τα παιδιά...»— να τις προλάβουμε.

Η πολυφωνία της ΕΕ δεν σημαίνει, απαραίτητα και κατάλυση ή ισοπέδωση της εθνικής ταυτότητας κάθε χώρας-μέλους της μεγάλης Ευρώπης. Η ελληνική νεολαία και μαζί της εμείς οι γονείς καλούμεθα να αντιμετωπίσουμε την πρόκληση του νέου αιώνα χωρίς φόβο, πάθος, αναστολές, χωρίς ξενοφοβικά ούτε όμως και ξενομανιακά συμπλέγματα.

Είναι απαραίτητο να ενεργοποιήσουμε και πάλι πατροπαράδοτες αξίες και πεποιθήσεις, είναι επιτακτική η ανάγκη να ξαναδώσουμε στα παιδιά μας κάποιο ΟΡΑΜΑ, να φέρουμε και πάλι στην επιφάνεια της συλλογικής μας συνείδησης αξίες που το πρόσφατο παρελθόν μοιάζει να έχει σπρώξει στα απώτερα βιωματικά στρώματα του υποσυνείδητου είναι μας.

Και χρειάζεται, πάνω απ' όλα, να δούμε με αισιοδοξία το συλλογικό μας μέλλον και την πορεία μας ως ελληνική κοινωνία μέσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση του 21ου αιώνα αναβιώνοντας τα κλασσικά μας ιδεώδη που, όπως περίτρανα επιβεβαιώνει η ιστορία του τόπου μας, έχουν δείξει εντυπωσιακή αντοχή στο πέρασμα του χρόνου.